

НОРМАТИВНА УРЕДБА НА ОРДЕНИТЕ И МЕДАЛИТЕ ПО ВРЕМЕТО НА ТЪРНОВСКАТА КОНСТИТУЦИЯ

Христо Паунов¹

I. Исторически бележки

1. Ордените и медалите принадлежат към категорията „*държавни награди*“ или „*държавни отличия*“. Суверенната държава преценява и решава кои духовни ценности да насърчава и съответно какви държавни награди да учреди и в кои случаи да награждава с тях². До Освобождението на България от османска власт ордените и медалите са непознати като обособен държавен институт. Конституцията на Българското княжество, приета на 16 април 1879 г. от Учредителното събрание в Търново, забранява категорично съществуването на всякакъв вид благороднически титли, отличия, включително и ордени. Чл. 58 от Търновската конституция предвижда, че *"титли за благородство и други отличия не могат да съществуват в Княжество България"*, а чл. 59 разрешава създаването на *"един знак за действително отличие във време на война и само за военни лица"*. Този текст всъщност е нормативната основа за учредяването на първия български орден³.

В края на 1879 г. княз Александър I утвърждава *"Привременно положение за българската войска"*⁴. Всички въпроси, свързани с награждаванията на военнослужещите от армията на Княжество България, са включени в глава XIV *"Награди в службата"*.

¹ Доктор по право, Главен асистент по Конституционно право в Юридическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

² Друмева, Е. Конституционно право. С., Сиела, 2013, с. 78.

³ Още преди приемането на Търновската Конституция, веднага след подписването на Санстефанския мирен договор от 03.03.1878 г., по инициатива на няколко българи, начело с професор Марин Дринов, възниква идеята в знак на признателност към руския народ освободител на император Александър II да бъде поднесен символичен кръст, придружен от благодарствен адрес и икона. На специално свикано събрание с видни софийски граждани е решено съставянето и литографирането на благодарствения адрес да бъдат възложени на *"Софийското областно благотворително дружество за спомогане болни и ранени войници"*. През април същата година благодарственият адрес заедно със специално подготвеното за целта отличие е връчен на император Александър II. Подареното на императора отличие е било ръчно изработено от злато във формата на осмоконечен кръст, подобен на тези, носени от българските опълченци върху техните калпаци. Кръстът е поставен върху сребърен полумесец, символизиращ освободената от османска власт българска държава. Върху полумесеца е изписана годината на падането на България под робство, а върху раменете на кръста - годината на нейното освобождение *"1878"* и думата *"Братство"*. Въпреки че е създаден спонтанно, възпоминателният кръст е първото българско отличие, родоначалник на българските ордени и медали, с който, макар и неофициално, са положени основите на българската наградна система.

⁴ Указ № 108 от 17 декември 1879 г.

По своя характер тази глава е първият български нормативен акт за отличията. Независимо от ограниченията на Търновската конституция, чрез текстовете в глава XIV, княз Александър I прави опит да регламентира награждаването на военнослужещите от българската войска и да регулира основните положения в бъдещата наградна система.

2. През 80 - те години на XIX към двореца в София е създадена и Канцелария по въпросите на държавните награди. За разлика обаче от почти всички отличия, учредени от княза, Канцеларията е организирана напълно в съответствие с изискванията на чл. 59 от Търновската конституция. Това личи и от официалното ѝ название: „*Канцелария на българският княжеският орден*“. Вече при следващия владетел на Княжеството тя е променена в „*Канцелария на българските ордени*“.

За времето на своето управление, княз Александър I създава няколко ордена и медала, въпреки ограниченията, които поставя Търновската конституция

След абдикацията на Александър I за княз на България е избран Фердинанд Сакс Кобург-Гота. Веднага след възкачването си на престола през 1887 г. новият княз подобно на своя предшественик нарушава чл. 58 от основния закон, създавайки специален „*възпоминателен кръст за своето възшествие*“. За разлика от Александър I, който сам основава медала за възкачването си на българския престол, княз Фердинанд I само утвърждава постановлението, с което Министерският съвет официално учредява отличието.

На 15 май 1893 г. Четвъртото Велико Народно събрание изменя текстовете на чл. 58 и чл. 59 от Търновската конституция в полза на княза. Съгласно изменената разпоредба на чл. 59, българският княз придобива правото да раздава ордени, а учредяването им става с особен закон. Чрез тази промяна, едно реално съществуващо от години положение получава и своето юридическо основание.

Цар Фердинанд също създава значителен брой ордени и медали по времето на своето управление. След абдикацията му, заелият българския трон негов син цар Борис III допълва националната наградна система, като учредява нови ордени и медали. Наред с новите отличия той прави и някои изменения в статутите на някои от създадените вече от неговите предшественици ордени, знаци и медали.

След смъртта на цар Борис III наградната система остава непроменена. Ордените, знаците и медалите през този период се раздават от поелите управлението регенти, но от името на малолетния цар Симеон II. Наградните грамоти, придружаващи отличията, носят герба и името на новия владетел.

Така изградената в основни линии от княз Александър I и от княз (след 1908 г. цар) Фердинанд, българска наградна система продължава да функционира без прекъсване до 1945 г.

II. По-важни държавни наградни отличия по времето на Търновската конституция

Представянето на някои от по-важните държавни отличия⁵ е придружено с кратък анализ. Първо ще бъдат представени ордените, а с след това и медалите, като се следва поотделно историческата хронология на тяхното създаване

II. 1. Ордени:

1. Военен орден "*За храброст*"

Военният орден "*За храброст*" е създаден с Указ № 1⁶ от 1880 г. В мотивите на акта се посочва, че този орден се създава, за да се възнаградят заслугите на лицата, които са се отличили във войната и за поощрение на онези, които в бъдеще ще извършат подвизи на бойното поле.

Разпоредбата на чл. 1 прогласява създаването на един орден за действително отличие във време на война и само за военни лица. В чл. 2 и чл. 3 се постановява учредяването на два вида ордени - за офицери с четири степени и за по-ниските чинове с две степени. Текстът на чл. 4 от Указа възлага на министъра на войната задължение за изработване на статут на ордена и положение за орденската кавалерска дума.

2. Царски орден "*Св. Александър*"

Царският орден "*Св. Александър*" е създаден с Указ на княз Александър I от 25 декември 1881 г. Подробна уредба на отличието се дава в изработения статут за ордена. В него се посочва, че с ордена се награждават военни и граждански лица "*за държавни заслуги, за храброст и в знак на лично благоволение*" от страна на монарха. Орденът е имал няколко степени.

С I и II степен на ордена се награждават владетели, благородници, министри, князе, генерали, висши духовници и др. Съгласно статута на ордена, посочените

⁵ Преценката за важността на отличията е на автора на настоящото изложение.

⁶ ДВ, бр. 19 от 1880 г.

степени и III степен на ордена могат да бъдат раздавани и с брилянти, но само по лично благоволение на монарха, който е Велик магистър на ордена.

С III степен на ордена *"Св. Александър"* се награждават висши чиновници, генерали и полковници, а с IV - чиновници, учени и шабни офицери. V степен може да бъде получена от чиновници, младши офицери и духовници. С Указ № 10 от 2 август 1888 г. е извършена промяна в степените на ордена, като е създадена нова VI степен – тя може да бъде получавана от фелдфебели, подофицери, войници и нисши чиновници.

3. Орден "За заслуга"

Орденът "За заслуга" е учреден с Указ от 25 декември 1881 г. на княз Александър I като медал със същото наименование, причислен към ордена *"Св. Александър"*. Регламентът на отличието е променен с княжески акт от 24 март 1883 г., когато му е предоставен статут на орден. Конкретизация на уредбата на отличието се дава в устав на ордена.

Първоначално орденът има една степен - сребърен - и се давал само на офицери от българската армия вместо сребърния медал *"За заслуга"*.

Княз Фердинанд I учредява и степеня „златен“. С учредяването ѝ орденът е окончателно оформен като военно отличие, което се дава на офицери за мирни и военни заслуги.

4. Народен орден "За гражданска заслуга"

Народният орден *"За гражданска заслуга"* е учреден с княжески Рескрипт⁷ от 2 август 1891 г. Изменения в устава на отличието се правят с акт на цар Борис III от 15 май 1936 г.

В княжеския Рескрипт като мотив за създаването на ордена се посочва желанието *"да се създаде един знак за отличие и чест, с който да се награждават всички онези държавни служители, които с примерната си непрекъсната служба или с извънредни заслуги са придобили правото на благодарност на Отечеството"*.

Орденът има няколко степени. От учредяването си през 1891 г. до 1933 г., когато е въведена най - високата степен на ордена - Велик кръст, отличието има шест степени - Голям кръст, Голям офицерски кръст, Командирски кръст, Офицерски кръст, Кавалерски кръст и Сребърен кръст.

⁷ ДВ, бр. 167 от 1891 г.

Великият кръст се е давал на български и чужди държавници. I и II степен на отличието са се давали на министри, общественици, учени, запасни генерали, висши духовници, чужди дипломати.

С III степен са се награждавали висши чиновници, с IV и V степени - чиновници от по-ниска категория, а с VI степен - дребни чиновници и служители от най-ниска категория.

5. Народен орден "За военна заслуга"

Народният орден "За военна заслуга" е учреден с Рескрипт⁸ на княз Фердинанд I от 18 май 1900 г. Изменения в устава на ордена се правят с акт на цар Борис III от 15 май 1936 г.

В Рескрипта князът постановява, че *"желае да възвиши достойнството на ордена "За гражданска заслуга" и в знак на неговото особено благоволение към храбрата и преданна армия, князът постановява този орден за в бъдеще да се дава и на военни, като се направят съответните изменения в статута, наименованието и знаковете му"*.

Първоначално орденът има шест степени - Голям кръст, Голям офицерски кръст, Командирски кръст, Офицерски кръст, Кавалерски кръст и Сребърен кръст, а впоследствие е въведена и степената Велик кръст.

С Великия кръст, I и II степен се награждават български генерали в зависимост от заеманата от тях длъжност, с III степен - полковници и подполковници, с IV степен - майори и капитани, а с V и VI степен - подофицери, доброволци във войните и опълченци.

6. Орден "Св. Св. Равноапостоли Кирил и Методий"

Орденът "Св. Св. Равноапостоли Кирил и Методий" е юридически регламентиран с два акта. Първоначално се издава царски Рескрипт⁹ от 18 май 1909 г. В него се посочва, че *"за да ознаменуваме и увековечим това велико събитие - провъзгласяването на България в независимо Царство - утвърдихме днес ордена "Св. Св. Равноапостоли Кирил и Методий" ... този орден ще заема на вечни времена първенстващо място между всички български отличия"*.

⁸ ДВ, бр. 206 от 1900 г.

⁹ ДВ, бр. 104 от 1909 г.

С цел да се спази конституционно определения ред за утвърждаване на ордени, а именно регламентирането им в закон, приет от Народното събрание, правителството внася проект, който след приемането му от парламента е основният акт относно ордена *"Св. Св. Равноапостоли Кирил и Методий"*. Законът е гласуван на 8 февруари 1910 г. и промулгиран с царски Указ № 1¹⁰ от 10 февруари 1910 г.

Разпоредбата на чл. 3 от закона постановява, че Велик магистър на ордена е Негово величество Царят. Членове 4 и 5 са посветени на определяне на степента на отличието, която е само една – Кавалер. Те уреждат и знаковете на отличието - кръст, висящ на широка лента, която се носи праметната през лявото рамо; и звезда, която се носи на лявата страна на гърдите. Предвижда се и огърлие за ордена. Чл. 6 от закона ограничава броя на живите кавалери до петнадесет, като Престолонаследникът и Князете от Царското семейство при навършване на 18-та си година носят по право Огърлието на ордена.

7. Почетен знак *"Червен кръст"*

Почетният знак *"Червен кръст"* е учреден с Рескрипт на княз Александър I на 13 април 1886 г. Княжеският акт е отправен до председателя на Българския Червен кръст - митрополит Климент. В мотивите се посочва, че отличието е създадено с цел награждаване на всички, *"които с примерна ревност работиха за улегчението участи на ранените и страдащите от войната"*.

Конкретна регламентация на знака се съдържа в Правилник за наградите, давани от Българския Червен кръст от 1939 г. Първоначално със знака са награждавани лица, които са се отличили по време на Сръбско - българската война, а по-късно той се дава и на всички други, които са били усърдни в дейността на дружеството по време на война. От 1908 г. обаче отличието се раздава и за прояви в мирно време. През 1908 г. е учреден и втори знак на дружество *"Червен кръст"*, даван за особени заслуги и предназначен предимно за жени.

¹⁰ ДВ, бр. 32 от 1910 г.

8. Почетен знак *"За насърчение към човеколюбие"*

Почетният знак *"За насърчение към човеколюбие"* е учреден с Рескрипт¹¹ на цар Фердинанд I от 30 май 1917 г. В акта е посочено, че целите на отличието са да бъдат наградени лица *„сър забележителни човеколюбиви и благотворителни дела“*.

Почетният знак има четири степени за мъже и три за жени.

II.2. Медали:

1. Медал *"За Освобождението 1877 – 1878 г."*

Учредяването на медала става със Заповед на княз Александър I по военното ведомство № 129 от 19 юли 1880 г. В Заповедта се посочва, че отличието се създава за *"възпоминание на всички ония, без различие, които воюваха при Ески Загра, както и при следующите достопааметни сражения, Шипка и Шейново"*.

Създаването на медала се свързва с желанието на монарха да увековечи подвизите на българските опълченци през Руско-турската освободителна война от 1877 – 1878 г.

2. Медал *"За заслуга"*

Медалът *"За заслуга"* е учреден с Указ на княз Александър I от 25 декември 1881 г. и според статута си е приравнен на ордена *"Св. Александър"*. С него се награждават граждански и военни лица, които имат заслуги *"към престола и отечеството"*, *"в знак на особено благоволение на Негово величество"*.

Медалът има три степени - златена, сребърна и бронзова. Златният медал се дава с корона, а сребърната и бронзовата степени - и без корона. Златният медал се дава много рядко. С него се награждават министри, висши чиновници, офицери и други, но само при положение, че вече са получили първата степен на някои от българските ордени.

3. Медал *"За наука и изкуство"*

¹¹ ДВ, бр. 128 от 1917 г.

Медалът *"За наука и изкуство"* е учреден официално на 24 март 1883 г. с акт на княз Александър I. Фактически обаче медалът е основан по-рано, защото първото удостояване с него е от 1882 г.

Отличието съществува над 80 години в българската наградна система, но въпреки това с него са наградени сравнително малко лица - само 305 души, като със златен медал - те са 33.

4. Медал за Сръбско - българската война от 1885 г.

Медалът е учреден с Указ № 29 на княз Александър I от 19 февруари 1886 г. С Указ № 238 на Регентството от 14 ноември 1886 г. се приема проектът за медала.

В указите се посочва, че със сребърната степен се награждават всички лица, взели участие в боевете, включително и младежите от Ученическия легион. Бронзовата степен е за *"всички, които са стояли на действителна военна служба от 6 септември 1885 г. до 16 декември същата година и които не са приемали непосредствено участие във военните действия, но са влизали в състава на войсковите части, отряди и управления"*. Предвижда се също възможност да се награждават и граждански лица, служили по време на войната в болници и в Червения кръст.

5. Медал *"За построяването на железопътната линия Ямбол - Бургас"*

Медалът е учреден с Указ № 86 на Министерството на финансите¹² от 14 май 1890 г. Нормативна регламентация се съдържа и в Указ № 80 от 14 май 1892 г. на княз Фердинанд и заповед по военното ведомство № 211 от 13 април 1892 г. Повод за създаването на отличието е построяването за по-малко от две години на железопътната линия Ямбол – Бургас от бойци на Пионерския полк.

Знаците на медалите са сечени от злато, сребро и бронз. Със златния се награждават министрите, със сребърния и бронзовия - чиновници от правителството. Офицерите, подофицерите и войниците, участвали в построяването на линията, получават бронзовия вариант.

6. Медал *"25 години Априлско въстание"*

Учредяването на медала става с Рескрипт¹³ на княз Фердинанд I до председателя на Министерския съвет и министър на финансите Петко Каравелов от 19 април 1901 г.

¹² ДВ, бр. 110 от 1890 г.

¹³ ДВ, бр. 88 от 1901 г.

През 1901 г. се навършват 25 години от избухване на Априлското въстание, което е връх в българското национално-освободително движение. С цел да се отбележи тази историческа дата се взема решение се учредяване на медала. Наградените са участници във въстанието от гр. Панагюрище и околните села.

На 22 април 1901 г. в София, при тържествена обстановка, медалът е даден на поборници от столицата и околностите, а по - късно и на останалите живи априлци от цялата страна.

7. Медал "За насърчение към човеколюбие"

Медалът е учреден на 15 октомври 1908 г. с царски Указ. Впоследствие нормативната му уредба е променена поради създаването на почетен знак¹⁴ със същото име. През 1917 г. с акт на цар Фердинанд I¹⁵ медалът и почетният знак са обединени.

Отличието има три степени - златна, сребърна и бронзова.

8. Медал "Червен кръст"

Медалът е учреден с Указ № 9¹⁶ от 15 февруари 1918 г. на цар Фердинанд I. В указа се посочват целите на създаването на отличието - награждаване на лица, които *"са принесли на дружеството или изобищо на делото на милосърдието, без разлика на пол, народност и поданство"*.

Отличието е посветено на всички онези хора, които със своето милосърдие са подпомогнали намаляването на страданията на многобройните жертви на Първата световна война.

9. Медали за войните 1912 – 1913 г. и 1915 – 1918 г.

Двата медала са учредени с Указ № 22¹⁷ на цар Борис III от 9 декември 1933 г. Според нормативния акт, тези отличия се дават на *„всички живи участници във войните, служили в българската армия - генерали, офицери, подофицери и войници“*. С

¹⁴ Вж. т. 8 в П.1.Ордени на настоящото изложение.

¹⁵ ДВ, бр. 128 от 1917 г.

¹⁶ ДВ, бр. 58 от 1918 г.

¹⁷ ДВ, бр. 2 от 1936 г.

тях се награждават и лица, които „имат конкретни заслуги във войните - доброволни санитарии, медицински сестри и др“.

III. Заключение думи

Процедурата по награждаване с държавните отличия е била фрагментарна и често променяна. Поради теза причина през 1924 г. Канцеларията на българските ордени разработва регламент за българските отличия, публикуван под официалното заглавие *"Извлечение от статутите на царските български ордени и правилник за награждаване с тях"*. В изданието се съдържат две части. Първата - *"Царски български ордени"* - включва най-важните сведения за статутите на българските ордени. Втората част представлява *"Правилник за награждаване с царски български ордени"*. С него официално е регламентирана изградената вече наградна система на монархическа България. Правилникът съдържа 32 текста и обхваща всички процедурни въпроси, свързани с награждаванията. Съгласно Конституцията и Правилника, ордени в Царство България се учредяват със специален закон, който се утвърждава от владетеля. Ордени *"се даряват само от Негово Величество Царя лично или по доклад на респективните министри"*. Награждаваните лица получават ордени *"за заслугите си към короната и Отееството според длъжността, чина и положението си"*.

Съгласно чл. 5 от Правилника, *"всеки български гражданин - чиновник, офицер, войник, духовник или частно лице, както и всеки общественик"* може да бъде награден с орден. Същевременно се предвиждат редица изисквания - образователен ценз, прослужено време след последното награждаване, служебно и социално положение и др.

Чл. 6 от Правилника гласи: *"За да могат орденските награди да служат действително за назидателен и насърчителен пример, предпочтително е, преди да бъде представено известно лице за награда, да се изискват подробни сведения за служебното или социалното му положение и да се прецени дали то действително заслужава да бъде наградено"*. Ограниченията за получаване на знаци и особено на медали са значително по-малко, отколкото при ордени. С медали и знаци са наградени хиляди българи, участници в националноосвободителните борби на България - поборници и опълченци, а също и командири и бойци от армията, сражавали се за освобождението и обединението на българските земи.

